

Озброюючи учнів на уроці природознавства знаннями про предмети і явища неживої та живої природи, класовод повинен виховувати у дітей уміння бачити і розуміти все прекрасне в довкіллі. Вивчаючи об'єкти природи, потрібно систематично звертатись до сфери дитячих почуттів. Поряд із інтелектуальним пізнанням природи потрібно вміти організовувати емоційно-естетичне її освоєння школярами. Діти повинні зрозуміти, що світ природи існує не тільки як об'єкт наукового вивчення та практичної діяльності людини, а й є джерелом естетичних емоцій і почуттів. Це активізує учнів, забезпечує краще засвоєння знань, підводить до глибшого пізнання природи.

Естетичне виховання має велике дидактичне значення, через те що здійснюються можливості для всебічного застосування міжпредметних зв'язків. Більшість навчальних занять, на яких відбувається естетичне виховання, обладнані додатковою наочністю, зокрема репродукціями художників-пейзажистів, фотокартками, листівками, діафільмами тощо. Разом з тим естетичне виховання сприяє розвитку уваги і спостережливості учнів початкових класів.

Література

1. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання. – 2-е вид. – К.: Гротеск, 1996. – 192с.
2. Нестеренко Ю.М. Естетичне виховання у світлі ідей А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського // Почат. шк., – №11. – С. 46-47.
3. Савченко О.Я. Розвивай свої здібності. – К.: Освіта, 1996, 1998.
4. Knapp C.L. Humanising Outdoor Education Exploring the Affective Domain // Journal of Physical Education, Recreation and Dance. – 1989. – V.60. – №2. – P. 40-43.

УДК 37 (09)

Л.О. Бугакова

ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОСТІ В ТВОРЧОСТІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. Зміст статті присвячено проблемам моральності в творчості В.О. Сухомлинського.

Аннотация. Содержание статьи посвящено проблемам моральности в творчестве В.О. Сухомлинского.

Anotation. The table of contents of the article is devoted to the moral problems of the moral of V.O. Suhomlinskiy

Проблема духовного становлення людини завжди була актуальною в педагогічній теорії і практиці. Цією проблемою цікавились філософи, психологи, педагоги, адже моральність є стратегічною лінією виховання людини. Ще античні філософи – Сократ, Аристотель, Платон намагались розкрити сутність поняття духовність. Вони висували на перший план духовне начало людини, бо лише така людина здатна на моральну оцінку таких понять як добро і зло, любов і ненависть, милосердя й жорстокість.

Цікавились проблемами моральності й провідні українські мислителі. Видатний український філософ Г. Сковорода об'єктом виховання вважав серце, бо до нього звернене виховання моральних якостей: чесність, поміркованість, працелюбність, стриманість, зневага до життєвих спокус тощо. Засуджуючи прагнення до багатства, престижу й насолоди, великий мислитель на перше місце висуває духовні блага: душевний спокій, споглядання природи, мудрість, внутрішню свободу. Як показник

моральної та духовної зрілості розглядається вдячність. Відсутністю вдячності філософ пояснює причину всіх негативних якостей: „Із невдячності – нудьга, смуток, спрага, із спраги – заздрість, із заздрості – лестощі, крадіжка, розбій, кровопролиття і вся беззаконностей безодня” [1, 501].

Провідником ідей Г. Сковороди був К. Ушинський. Він виділяв такі шляхи виховання гармонійної (духовної) людини: народність, релігійність, науковість, розумову і фізичну працю. При цьому великий педагог підкреслював, що моральний вплив становить головне завдання виховання, значно важливіше, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями і роз'ясненням кожному його особистих інтересів [2, 17].

Вагомим внеском до розв'язання проблеми моральності є спадок видатного педагога Василя Олександровича Сухомлинського. Проте, на нашу думку, це питання в педагогічній літературі висвітлено недостатньо. У зв'язку з цим завданням роботи є визначення педагогічних умов використання різних видів діяльності школярів з метою розв'язання проблеми моральності в творчості В.О. Сухомлинського.

Суттю виховання нової людини, вважав Василь Олександрович, є турбота про гармонійний розвиток моралі, розуму, почуттів про виховання благородства серця, чистоти всіх духовних поривань. Засобом, яким можна пробудити у дітей уміння бачити в людських очах найтонші відтінки переживань: горе, тривогу, образу, відчай, сум, безнадію, самотність, є: слово, краса природи, краса праці, як засоби впливу на юну душу. Краса праці – це сплав почуттів поваги до себе, до праці і майстерності – це і є те, що прийнято називати творчістю, творчим ставленням до праці; – це естетичне багатство у красі відносин [3, 35-38].

Великий педагог значну роль у формуванні моральності відводить праці. У статті „Свято першого хліба” видатний вчений цікаво описує перший труд школяра: „Перед нами кілька квадратних метрів пустиря. Треба запалити в дитячих серцях вогник працелюбства, пробудити бажання: перетворити цей пустир у квітучий куточок. Скопуємо глину, носимо маленькими кошиками мул з берегу ставка, змішуємо з піском і перегноєм. Пустир зазеленів – для семирічних учнів це справжня й нелегка праця. Коли діти бачать результат, у них палають очі, їм хочеться трудитися, щоб мрія скоріше здійснилась. У мрії – краса праці. Діти радіють, що після підживлення навесні рослини швидко піднімаються, зеленіють. Часточка душі кожної дитини вже вкладена в працю, у зеленіючі рядки пшениці. Ніхто вже не може байдуже пройти повз маленьку ділянку. Збір врожаю – це свято першого хліба, бо в кожному зернятті – краплина їхнього поту й іскра їх мрії” [4, 79]. В. Сухомлинський відмічає, що дитина начебто піднімається на один щабель у своєму моральному розвитку, з якого перед нею відкривається радісне поле трудового життя [там само, 80]. В Сухомлинський приділяв велику увагу праці дітей у саду, в полі, на навчально-дослідній ділянці. В роботі „Нехай увійде в серце твого сина краса праці” [4, 75-97] великий педагог ставить питання: як зробити працю для дитини радісною і жаданою? І дає відповідь: треба наповнити працю дитини красою. Переживання краси праці починається з того, що дитина радіє життю, цвітінню, зеленому ростку пшениці, який вона виростила своїми руками.

Однією з умов розв'язання проблеми моральності в школі В.О. Сухомлинського є єдність емоційного і естетичного виховання, що сприяє розвитку та збагаченню емоційної пам'яті. Учням Павлівської школи в роки їх дитинства відкрились кілька куточків дивовижної краси. Це були верби, що схилилися над ставом, тихий сутінок діброви, бузковий гай. Краса цих куточків пробуджувала в дітей почуття подиву. Широко відкритими очима дивилися вони на світ, переживали щастя насолоди красою.

Підлітки бачили красу природи тому, що відкрили її в дитинстві і вона закарбувалася в їхній емоційній пам'яті [3, 231]. Школа В.О. Сухомлинського – це не просто школа набування вмінь і навичок, а насамперед школа виховання почуття прекрасного. Вчитель допомагав дітям створити свій Куточок Краси, який би зачаровував, вабив до себе, був місцем відпочинку, давав насолоду. Наводимо приклад. Дітям хотілося побачити вишневий сад. Вони мріяли про те, щоб їхній Куточок Краси був зеленим колом з вишневих дерев. Посадили садженці. Всю зиму малюки накопичували сніг. Деревця прижились. Влітку їх щедро поливали. На третій рік вишні зацвіли. Діти милувалися красою природи, слухали гудіння бджіл.

Один раз на два-три роки під час Свята Весняного Деревонасадження піонери закладали Сад для Людей – саджали плодови й декоративні дерева на пустирі, перетворюючи його у квітучий куток. У цей же день діти саджали і дерева дружби: на пам'ять про шкільну дружбу разом садять дерево, за яким доглядають [4, 186]. Завдяки такій організації праці діти на власному досвіді переконуються, що прекрасне створюється працею, що праця винагороджує людину красою [4, 76-77].

В. Сухомлинський наголошував на важливості того, щоб у результаті праці в юних серцях народилось почуття хазяїна життя, хазяїна працюючого, дбайливого, ретельного [4, 81]. Педагогічний колектив завжди вбачав велику виховну місію школи, праці в тому, щоб найсильнішими в духовному житті підлітків були громадянські почуття: радість, гордість і відповідальність. Ці почуття гармонійно зливаються, підліток бачить у своїй діяльності громадянську цілеспрямованість. Громадянські почуття – це найвищі й найблагородніші рухи душі, вони звеличують людину, утверджують у ній суспільну свідомість, честь, гордість. Громадянські почуття є головним джерелом моральної чистоти [3, 226-227]. Василь Олександрович вважав, що переживання почуття власної гідності є для особистості немовби променем, прямованим у власну душу. Треба, щоб він ніколи не згасав. Без поваги до самого себе немає моральної чистоти і духовного багатства особистості [там само, 27]. Справжнім громадянином, на думку В. Сухомлинського, стане лише той, у кого в зрілі роки прискорено заб'ється серце, коли він пригадає, які неповторні радощі давала в дитинстві щаслива, життєрадісна праця [4, 85].

Важливою умовою формування моральності у підростаючого покоління Василь Олександрович вважав благородство у взаєминах між хлопцем і дівчиною, чоловіком і жінкою – це дерево, яке зелене тільки тоді, коли його краса живиться глибоким корінням людської гідності, честі, поваги до людей і до самого себе, непримиренності до зла, бруду, приниження людської гідності. На цьому шляху найнебезпечніше – зустрітися з безсердечністю, образою, які огрубляють юне серце, гасять у ньому почуття власної гідності й честі, роблять людину байдужою і жорстокою [3, 31].

У статті „Елементарна моральна культура” [3, 155-164] В.О. Сухомлинський представляє процес морального виховання, що є передачею від покоління до покоління моральних цінностей. Цінності моралі є вищим досягненням морального прогресу людства і в той же час програмою виховання нових поколінь. Представляємо найважливіші норми моральності, які В. Сухомлинський прагнув розкрити перед підлітками як ази моральної культури:

– Ваші бажання – це радощі або ж сльози ваших близьких. Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре.

– Ви користуєтесь благами, створеними іншими людьми. Люди дають вам щастя дитинства, отрочтва і юності. Платіть їм за це добро. Ця норма моральності є важливим джерелом почуття громадянського обов'язку.

– Праця – корінь моральності. Зрозуміти ту істину, що без праці не можна жити, підлітки здатні лише тоді, коли вони живуть радіщами праці, а ці радіщі ні з чим не зрівняні: вони відрізняються від всяких інших радощів тим, що людина напружує зусилля, робить не те, що хочеться, а те, що треба, і, зрештою, переживаючи радість за зроблене для людей, хоче робити те, що треба для загального блага.

– Будьте добрими і чуйними до людей. Не робіть людям зла. Поважайте, шануйте батька й матір, вони дали вам життя. Вони хочуть, щоб ви стали людиною з чистим серцем, ясним розумом, доброю душею, золотими руками.

– Ненавидьте того, хто обкрадає суспільство.

Василь Олександрович вважав, що азбука моральної культури входить у свідомість і душу лише тоді, коли в шкільному колективі є моральна культура людських взаємин: повага до себе й оточуючих, чутливість серця до добра, до чуйного ставлення, взаємне довір'я, тонкість відносин між учителем і учнем. У школі В. Сухомлинського розроблена програма формування моральних звичок:

- доводити почате до кінця;
- виконувати роботу тільки добре;
- допомагати старим, слабким;
- не допускати, щоб задовольняючи бажання, батьки обмежували себе;
- не допускати, щоб твої радіщі завдавали комусь турботу чи біль;
- покарання у вихованні моральних звичок – річ неприпустима [3, 167-168].

Моральні звички – азбука моральних ідей і переконань. Формування моральних звичок – це той шлях проникнення вихователя в духовний світ вихованця, без якого не можливе розуміння людини і вплив на неї словом, красою.

Значну роль у формуванні моральності у школярів відіграє природа. В. Сухомлинський писав: „Людина стала людиною тоді, коли побачила красу вечірньої зори і хмаринок, що плывуть у блакитному небі, почула спів соловейка і пережила захоплення красою простору. Відтоді думка й краса йдуть поруч, підносячи й звеличуючи людину. Природа є джерелом добра, її краса впливає на духовний світ людини тільки тоді, коли юне серце облагороджується вищою людською красою – добром, правдою, людяністю, співчутливістю, непримиренністю до зла. Але це облагороджування вимагає великих виховних зусиль. Виховання духовної, моральної, емоційної, естетичної культури потребує тривалих вправ органів відчуття, насамперед зору й слуху. Чим більше бачить і чує людина в навколишньому світі відтінків, тонів і напівтонів, тим глибше виражається особиста емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширший емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини [3, 208-210]. Сприймання навколишнього світу розумом і серцем – найважливіша передумова становлення моральної культури. Моральна байдужість має своїм коренем емоційну байдужість [3, 226].

Отже спадок відомого педагога В.О. Сухомлинського є вагомим внеском до розв'язання проблеми моральності. Його ідеї, досвід стосовно формування моральних якостей у школярів важливі для організації роботи дитячого колективу шляхом реалізації визначених педагогічних умов: ролі слова, краси природи, краси праці як засобів впливу на юну душу, єдності емоційного та естетичного виховання, виховання громадянських почуттів, благородства у взаєминах між хлопцем і дівчиною тощо. Великий педагог розробив норми моральності, програму формування моральних звичок у школярів.

Література

1. Сковорода Г.С. Повне зібрання творів: У 2-х т. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1973. – 531 с.

2. Ушинський К.Д. Про сімейне виховання. – К.: Радянська школа, 1974. – 150 с.
3. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. – К.: Радянська школа, 1970. – 287 с.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.

УДК 37 (09)

Л.Ю. Вовкочин

ПЕДАГОГІЧНА ВАРТІСНІСТЬ МИСТЕЦЬКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ О.П. ДОВЖЕНКА

Анотація. У статті йдеться про значущість вивчення життя і творчої діяльності відомого українського письменника, режисера, громадського діяча О.П. Довженка з метою виховання підростаючого покоління.

Аннотация. В статье речь идет о значимости изучения жизни и творческой деятельности известного украинского писателя, режиссера, общественного деятеля О. П. Довженко с целью воспитания подрастающего поколения.

Anotation. To article deals with content forms and means of teaching young generation society values and formation of orientation towards them.

To bring up a society conscious citizen and patriot means to form a complex of personal qualities and traits of character that motivate everyday actions, deeds, models of behaviour.

One of the most powerful means of civic education is national art which promotes the formation of sense of belonging to the culture of one's native ethnic group and nation and self-awareness of citizenship.

У центрі освітньо-виховного процесу стоять інтереси дитини, потреби та можливості, права окремої особистості, її суверенітет. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів як людина (особистість) – народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство) можна реалізувати перспективну й демократичну модель виховання у контексті збереження та примноження загальнолюдських і національних морально-духовних вартостей, що є основою суспільного життя.

Процес формування у молоді морально-духовних вартостей має стати головним важелем у вихованні. Він значною мірою зумовлюється змістовими характеристиками освітніх дисциплін. Особлива роль належить предметам соціально-гуманітарного циклу, а саме історії, літературі як українській, так і світовій, географії, суспільствознавству, предметам художньо-естетичного циклу, системі позакласної роботи. Ми погоджуємося з авторитетною думкою вчених-педагогів П.Р. Ігнатенка, В.Л. Поплужного, Н.І. Косаревої, Л.В. Крицької [4] про те, що головна мета виховного чинника в едукативному процесі загальноосвітньої школи полягає у формуванні свідомого громадянина-патріота, професіонала, тобто людини з притаманними їй особистісними якостями й рисами характеру, світоглядом і способом мислення, почуттями, вчинками і поведінкою, спрямованими на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні.

Завданнями загальноосвітньої школи, особливо кожного уроку зазначених вище дисциплін, які несуть розвивально-виховне навантаження, мають стати:

- формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу, визнання духовної єдності поколінь та спільної культурної спадщини;
- виховання почуття патріотизму, відданості Батьківщині;